

περὶ τῆς πρώτης πηγῆς αὐτῶν. Καὶ τότε ἄγεται ὁ ἄνθρω-
πος εἰς τὴν ἀποδοχὴν ἐλλόγου ύψιστου ὅντος, ἐκ τοῦ
ὅποιου ἀκτινοβολοῦν αἱ ὑψηλαὶ ἔκειναι ἀξίαι καὶ ὁ ὑπο-
χρεωτικός των χαρακτήρ.

* * *

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΘΗΓΗΣ ΙΛΟΣΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΘΗΓΗΣ ΙΛΟΣΦΙΑΣ
ΠΕΤΣΙΟΥ

Ἐπὶ τῶν προϋποθέσεων τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας στή-
ριζεται καὶ δὲ E. Troeltsch, ὁ δποῖος παρέχει εἰς τὴν ὑπερ-
βατικὴν μέθοδον τὴν τελειοτάτην αὐτῆς διαμόρφωσιν κατὰ
τὴν ἐφαρμογὴν της εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς Θρησκείας. Κατ’
ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς μνημονευθέντας λαμβάνει ὑπὸ ὅψει
ὅλον τὸ πλάτος τῆς Θρησκευτικῆς ἐμπειρίας, τὰ ἱστορικὰ
καὶ ψυχολογικὰ δεδομένα τῆς Θρησκείας. "Ισως καὶ διὰ
τὸν λόγον τούτον συνδυάζει τὰς προϋποθέσεις τῆς καν-
τιανῆς φιλοσοφίας πρὸς ἁγελιανὰς ἴδεας. Ἡ βάσις, ἀπὸ
τὴν δποῖαν ἀφορμᾶται, εἶναι, ὡς εἴπομεν, ἡ ἐμπειρία,
καὶ τὸ αἴτημά του συνίσταται εἰς τὴν σύνθεσιν Θρησκευτι-
κῆς ἐμπειρίας καὶ ὑπερβατικῆς μεθόδου. Πρὸς τούτο προ-
βαίνει πρότερον εἰς τὴν ἀκριβεστέραν ἐξέτασιν τῆς ψυχο-
λογικῆς ἔκεινης ἐμπειρίας. Ἐκ ταύτης σύγκομιζει τὰ ἔξης
πορίσματα: Πρῶτον, ἀντικείμενον τῆς ψυχολογικῆς ἀνα-
λύσεως εἶναι πρὸ πάντων ἡ ζωντανὴ Θρησκεία τοῦ παρόν-
τος. Δεύτερον, τὸ ἔργον τῆς ψυχολογικῆς ἐρεύνης τῆς
Θρησκείας συνίσταται εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ἴδιομορφίας
τῆς Θρησκευτικῆς ἐμπειρίας καὶ εἰς τὴν κατάδειξιν τῆς
σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὰ λοιπὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Τρίτον,
ἡ ψυχολογικὴ ἐρευνα ἔχει τὰ δριά της, διότι ἀδυνατεῖ νὰ
ἀπαντήσῃ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἀληθείας τῆς Θρησκείας.
Ἀπάντησιν εἰς αὐτὸ δύναται νὰ παράσχῃ μόνον ἡ λογικὴ
ἐρευνα, ἡ ἀναδρομὴ εἰς καθολικῶς ισχύοντας νόμους τῆς
νοήσεως ἢ τοῦ λόγου. Ταῦτα δεικνύουν ἡδη τὴν κατεύθυν-
σιν, τὴν δποῖαν ἀκολουθεῖ δὲ Troeltsch κατὰ τὴν φιλοσοφι-
κὴν ἐρευναν τῆς Θρησκείας. Ἡ κατεύθυνσις αὕτη εἶναι ἡ
τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Kantiou, μὲ τὴν διαφορὰν
ὅτι μεταποιεῖ ταύτην οὐσιωδῶς. Ἐργον τῆς γνωσιολογίας
τῆς Θρησκείας εἶναι ἡ ἀναζήτησις καὶ ὁ προσδιορισμὸς
τοῦ ὑπερβατικοῦ, τοῦ ἐκ τῶν προτέρων ἐλλόγου νόμου, δ

δποίος διέπει τὴν θρησκείαν καὶ παράγει αὐτήν. Οὕτω ἡ ἔρευνά του ἐπιδιώκει τὴν κατάδειξιν θρησκευτικοῦ ἐξ ὑποκειμένου, παραλλήλου πρὸς τὸ λογικόν, αἰσθητικὸν καὶ ἡθικὸν ἐξ ὑποκειμένου τῶν νεοκαντιανῶν. Πρὸς τοῦτο ὅμως ἐπισκοπεῖ πρότερον τὸν πλοῦτον τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας, τὸν ὄποιον παρέχει ἡ ἱστορία καὶ πρὸ πάντων ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας καὶ καταδεικνύει ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐμπειρίας ταύτης ὅτι ἡ θρησκεία ἀποτελεῖ τὸν καὶ αὐτόνομον δεδομένον τῆς συνειδήσεως. Εἶναι ἀρχέγονον καὶ πρωταρχικὸν φαινόμενον τοῦ ψυχικοῦ βίου, ὅπως ἡ τέχνη καὶ ἡ ἡθική, ψυχικὸν γεγονός, τὸ ὄποιον ἐξ οὐδενὸς ἄλλου δύναται νὰ παραχθῇ ἢ νὰ ἔξηγηθῇ. Τὸ πρωταρχικὸν τοῦτο φαινόμενον ἐμφανίζεται ως συνείδησις τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ, ως ἐκ τοῦ λόγου ἐκπηγάζουσα σχέσις πρὸς ἀπόλυτον ἀρχήν, δυνάμει τῆς ὄποίας ἀνάγεται πᾶν τὸ πραγματικὸν καὶ τοῦτο ὅτι ὅλαις αἱ ἀξίαι εἰς ἀπόλυτον οὐσίαν ως τὴν πηγὴν καὶ τὸ μέτρον αὐτῶν, τὴν ὄποιαν βιοῦ ὁ ἀνθρωπὸς ὑπὸ ώρισμένας προϋποθέσεις. Ἄλλος ἡ ψυχολογία περιορίζεται εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος. Δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀποδείξῃ καὶ τὴν ἀληθειαν τῆς θρησκείας. Πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ κύρους καὶ τῆς ἀληθείας αὐτῆς δέον νὰ καταδειχθῇ ὅτι ἐκπηγάζει ἀπὸ νόμου σύμφωνον πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, λοιπὸν ἐκ τῶν προτέρων ὑπάρχοντα εἰς τὴν συνείδησιν καὶ τελοῦντα εἰς ὀργανικὴν συνάρτησιν πρὸς τὰ ἄλλα ἔκεινα a priori τοῦ λόγου. Τὸ γνώρισμα τοῦ θρησκευτικοῦ τούτου ἐξ ὑποκειμένου εἶναι ἡ συσχέτισις ὅλων τῶν ἀξιῶν ἡμῶν πρὸς μίαν ἀπόλυτον ὑπόστασιν, τὴν ὄποιαν βιοῦμεν ως τὴν ἔσχάτην τῶν πηγῶν καὶ ως τὸ μέτρον καὶ τὸν κανόνα αὐτῶν. "Ἐκαστον πεδίον τοῦ πνευματικοῦ βίου διέπεται ἀπὸ ἴδαινικοὺς δεοντολογικούς κανόνας, ἀλλοίς ἡ θρησκεία ἀνάγει ὅλους τούτους τοὺς κανόνας εἰς τὸν ἔσχατον αὐτῶν λόγον, διότι τὴν δεοντολογικήν μας συνείδησιν ἔκδεχεται ως ὑπερβατικὴν πραγματικότητα. Οὕτω ἡ θρησκεία εἶναι κατ' ἀμεσον τρόπον σύλληψις τοῦ λόγου ἔκεινου τῆς πραγματικότητος τῶν ἀξιῶν διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος, ἀναγωγὴ ὅλων τῶν περιεχομένων τῆς συνειδήσεως εἰς τὸν Θεόν, συναίσθημα ἀπ' εύθείας μεθέξεως

ήμων ώς πεπερασμένων δυντων, ώς ἐπὶ μέρους συνειδήσεων, εἰς τὴν καθολικὴν συνείδησιν τοῦ παντός. "Οθεν ἡ θρησκευτικὴ ἐμπειρία δὲν σημαίνει ἀπεικόνισιν τοῦ ἀντικειμένου της ἐντὸς τοῦ πνεύματός μας, ἀλλὰ, δημος τὰ λοιπὰ a priori, παράγει καὶ διαμορφώνει αὐτὸ δυνάμει νόμου ἐμμόνου εἰς τὴν συνείδησιν. Συγχρόνως ἐντάσσεται οὕτω ἡ θρησκεία εἰς τὸ δλον μιᾶς συστηματικῆς φιλοσοφικῆς θεωρήσεως τοῦ πνευματικοῦ βίου, χωρὶς διὰ τούτου νὰ παραποτάται ἥντα κολοβούμενη ἡ φύσις αὐτῆς. Ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ ἔξι υποκειμένου εὑρίσκει ἔπειτα ὁ Troeltsch τὸν δρόμον πρὸς τὴν μεταφυσικήν. Ἡ θρησκεία δὲν παράγει ἀπλῶς τὸ ἀντικείμενόν της, ἀλλὰ καὶ προβάλλει αὐτὸ ώς πραγματικῶς ύπαρχον. Ἡ ίδεα τοῦ Θεοῦ εἶναι συγχρόνως πραγματικότης διὰ τὴν θρησκείαν. Περὶ θρησκείας ἐν τῇ εἰδικωτέρᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως εἶναι δυνατὸν νὰ ὀμιλῶμεν μόνον διου ύφισταται προσωπικὴ σχέσις πρὸς τὸ θεῖον, σχέσις τῶν ψυχῶν πρὸς τὸν λόγον τοῦ παντός. Ἀλλ' ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται διὰ τῆς ιστορίας. Κατ' ἀκολουθίαν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν διὰ τῆς ἐπαγωγικῆς ιστορικῆς ἐρεύνης τὴν βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν καὶ δλονὲν τελειοτέραν διαμόρφωσιν τοῦ ίδεώδους τῆς θρησκείας. Οὕτω ὁ Troeltsch μεταβαίνει ἐκ τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας τοῦ νεοκαντιανισμοῦ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐγέλου. Καὶ δι' αὐτὸν εὑρίσκει ἡ φιλοσοφία τῆς θρησκείας τὴν τελείωσιν της διὰ τῆς φιλοσοφίας τῆς ιστορίας, διὰ τῆς φιλοσοφικῆς θεωρήσεως τοῦ πλούτου τῶν θρησκευτικῶν μορφῶν.

* * *

Παραπλήσιον δρόμον ἀκολουθεῖ ὁ G. Simmel, ὁ διποτος δμως ἐκκινεῖ ὅχι ἀπὸ λογικάς, ἀλλ' ἀπὸ ψυχολογικάς προϋποθέσεις. Ὁ φιλόσοφος οὗτος πειράται νὰ θεμελιώσῃ τὴν θρησκείαν ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς κατηγορίας, ύπὸ τὴν διποταν δμως ἐννοεῖ κάτι διάφορον ἥ δ Κάντιος. Αἱ κατηγορίαι εἶναι, ώς γνωστόν, μορφαὶ τῆς ἀνθρωπίνης συνείδησεως, διὰ τῶν διποτων προσλαμβάνει καὶ διαμορφώνει αὕτη τὸ ύλικὸν τῆς ἐμπειρίας. "Οθεν πᾶν ὅτι ύπαρχει ἐντὸς αὐτῆς εἶναι περιεχόμενον μορφοποιημένον διὰ τῶν

κατηγοριῶν. Αἱ κατηγορίαι αὗται, διὰ τῶν ὅποιων μορφοποιεῖται ὁ κόσμος ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, εἶναι λογικαί, αἰσθητικαὶ καὶ ἡθικαὶ κατηγορίαι. Διὰ τὸν Simmel αἱ κατηγορίαι εἶναι μορφαὶ τοῦ ψυχικοῦ βίου, αἱ ὅποιαι μορφοποιοῦν ἔκάστη κατὰ τὸν τρόπον τῆς τὸ σύνολον περιεχόμενον τῆς ὑπάρξεως. Θὰ ηδύναντο νὰ παρομοιωθοῦν πρὸς τὸ πλῆθος τῶν μουσικῶν ὀργάνων, διὰ τῶν ὅποιων ἔκτελεῖται ἡ αὐτὴ πάντοτε μουσική, ἀλλὰ μὲ διαφορετικὸν κάθε φορᾷν χρωματισμόν. Εἰς τὰς κατηγορίας ταύτας ἀνήκει κατὰ τὸν Simmel καὶ ἡ θρησκευτικότης, διὰ τῆς ὅποιας μορφοποιεῖται εἰς θρησκευτικὸν κόσμον ἡ πραγματικότης. Οὕτω παράγει καὶ ἐνταῦθα ἡ κατηγορία τὸ ἀντικείμενόν της, τ. ἔ. ἡ θρησκευτικὴ κατηγορία καθιστᾶ δυνατὴν τὴν θρησκείαν. Τὰ στοιχεῖα τῆς κατηγορίας ταύτης, ἀμφτία, ἀπολύτρωσις, ἀγάπη κ.τ.λ. δημιουργοῦν τὴν θρησκείαν, ἀλλὰ αὐτὰ ταῦτα δὲν εἶναι ἀκόμη θρησκεία, ὥσπερ αἱ κατηγορίαι τῆς νοήσεως καθιστοῦν δυνατὴν τὴν γνῶσιν, ἀλλ᾽ αἱ ἴδιαι καθ᾽ ἑαυτὰς δὲν εἶναι γνῶσις. Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ θρησκεία δὲν κέκτηται περιεχόμενον διάφορον τοῦ περιεχομένου τῶν ἄλλων κατηγοριῶν. Τὸ θρησκευτικὸν διαφέρει τῶν ἄλλων μόνον κατὰ τὴν μορφήν, εἶναι τὸ αὐτὸ περιεχόμενον μεταγεγραμμένον εἰς τὴν θρησκευτικὴν κλίμακα. Ἔντεθεν ἔπειται ὅτι ὅλαι αἱ σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ περιβάλλον του δύνανται νὰ προσλαμβάνουν θρησκευτικὸν χαρακτῆρα κατ᾽ ἄμεσον τρόπον. "Αλλ' αἱ ἱστορικαὶ θρησκεῖαι ἀναφέρονται κατὰ κανόνα εἰς ὑπερβατικὰ ἀντικείμενα, διὰ τῶν ὅποιων ἡ λειτουργία τῆς θρησκευτικῆς κατηγορίας προσλαμβάνει χαρακτῆρα ἀπόλυτον. Ἀναλύων τὸ θρησκευτικὸν βίωμα ὁ Simmel καθορίζει αὐτό, παραπλησίως πρὸς τὸν Troeltsch καὶ τὸν φαινομενολόγον Scheler, ὡς ἄμεσον βίωμα πραγματικότητος, παρουσίας τοῦ ἀντικειμένου του; τοῦ Θεοῦ. Οὕτος δύναται νὰ ἔρμηνευθῇ ἢ θεϊστικῶς ἢ πανθεϊστικῶς. Οὐδεὶς δῆμος συντρέχει λόγος νὰ ἐκλαμβάνεται πανθεϊστικῶς. "Οχι μόνον διότι ἡ πίστις εἰς προσωπικὸν Θεόν δὲν εἶναι ἀνθρωπομορφισμός, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ πανθεϊσμός ἀδυνατεῖ νὰ ἴκανοποιήσῃ τὴν θρησκευτικὴν ἀνάγκην τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἢ ὅποια ἀπάιτεῖ προσωπικὴν σχέσιν

μεταξύ θρησκεύοντος δινθρώπου καὶ Θεοῦ. Ἐξ ἄλλου καὶ
ἡ ίδεα τῆς προσωπικότητος πραγματοποιεῖται πλήρως διὰ
τῆς ίδεας τοῦ Θεοῦ. Οὕτω δεικνύει καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς
θρησκείας τοῦ Simmel ότι ἡ διανόησις τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνος
ρέπει διὰ πολλῶν ἔξεχόντων ἐκπροσώπων της πάλιν πρὸς
μίαν θεϊστικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τοῦ Θεοῦ.

Τοσαῦτα περὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας τῶν Νεο-
καντιανῶν. **Οσα περὶ αὐτῆς εἴπομεν** δεικνύουν ότι ἡ φιλο-
σοφία αὕτη ἐμφανίζει ποικιλίαν ἀντιλήψεων ὡς πρὸς τὴν
έρμηνειαν τῆς θρησκείας. Ἡ θεμελιώδης ὅμως διαφορά, ἡ
ὅποια διακρίνει τὰ φιλοσοφήματα ταῦτα ἀπ' ἄλλήλων, εί-
ναι ἡ περὶ Θεοῦ ἀντίληψις. Μερικά ἔξ αὐτῶν, ὅπως τὰ τοῦ
Cohen καὶ τοῦ Rickert, φθάνουν μέχρι τῆς ίδεας τοῦ Θεοῦ.
“Αλλα δέχονται μᾶλλον τὸν Θεόν ὡς ὑπερβατικὴν πραγμα-
τικότητα, ὅπως τὰ τοῦ Windelband καὶ τοῦ Troeltsch. Τούτο
ὅμως σημαίνει μετάβασιν εἰς τὴν μεταφυσικήν. Τὰ λεγό-
μενα λ.χ. ὑπὸ τοῦ Windelband, ότι δηλαδὴ οἱ λογικοὶ,
ἡθικοὶ καὶ αἰσθητικοὶ κανόνες δέον νὰ ἐκπηγάζουν ἐκ με-
ταφυσικῆς τινος πραγματικότητος, οὐδὲν ἄλλο εἶναι δυ-
νατὸν νὰ σημαίνουν εἰ μὴ ότι τὸν λόγον αὐτῶν δέον νὰ
ἔχουν εἰς ἀπόλυτόν τι ὅν. Ἀσκεῖ λοιπὸν μεταφυσικὴν ὑπὸ
τὴν σημαίαν τῆς ικριτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Kantίου. Διότι
εἰς τούτο συνίσταται ἡ μεταφυσικὴ θεμελίωσις τῆς θρη-
σκείας, ότι ἡ ἐμπειρικὴ πραγματικότης ἀνάγεται εἰς ἀπό-
λυτόν τι ὅν ὡς τὸν λόγον τῆς υπάρξεως της.



Πρὸς κάτι ἀνάλογον κατατείνει καὶ ὁ φαινομενολόγος
M. Scheler.¹ Φαινομενολογία, ὡς εἴδομεν, ἐκλήθη ἡ ὑπὸ²
τοῦ Husserl συγκροτηθεῖσα μέθοδος τῆς «θέας τῆς οὐ-
σίας». Διὰ τῆς τελευταίας ταύτης ὑψούμεθα πέρα τοῦ
συγκεκριμένου καὶ τυχαίου τῆς υπάρξεως εἰς τὴν καθ'
αὐτό, τὴν ἀληθινὴν καὶ αἰωνίαν οὐσίαν τῶν φαινομένων.
‘Ο ψυχολόγος στρέφει κατὰ πρῶτον λόγον τὴν προσαχήν
του πρὸς τὴν «νόησιν», τ.ξ. πρὸς τὸ νοητικὸν ἐνέργημα
καθ' ἑαυτό ὡς ψυχολογικὸν φαινόμενον. ‘Ο φαινομενολό-
γος τούναντίον προσέχει εἰς τὸ «νόημα», εἰς τὸ περιεχό-

μενον, εἰς τὸ δόποιον ἀναφέρεται τὸ ψυχικὸν ἐνέργημα.
Ἐρευνᾷ βεβαίως καὶ αὐτὸς τὰ ἐνεργήματα τῆς συνειδή-
σεως, ἀλλ' ὅχι ὡς ὁ ψυχολόγος. Διότι δὲ τι ἐνδιαφέρει
αὐτὸν εἶναι τὸ νόημα τῶν ἐνεργημάτων καὶ τῶν φαινομέ-
νων τῆς συνειδήσεως, ἡ οὐσία των. Ἡ φαινομενολογία
ἐπιδιώκει λοιπὸν τὴν γνῶσιν τῆς οὐσίας. Διὰ τοῦτο παρ-
ορᾶ συνειδητὰ τὴν ὑπαρξιν τῶν ἀντικειμένων διὰ νὰ γνω-
ρίσῃ τὴν καθαρὰν οὐσίαν τῶν φαινομένων. Ἀλλ' ἐπειδὴ
καὶ ἡ ἐμπειρική, ἡ ἀτομική συνείδησις ἔξαρταται ἐκ τῶν
ὅρων τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου, ἔξοβελίζει καὶ αὐτὴν ἡ
φαινομενολογία ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς ἐρεύνης της. Οὕτω
ὡς κύριον ἀντικείμενον αὐτῆς ὑπολείπονται τὰ φαινόμενα
τῆς «καθαρᾶς συνειδήσεως», ἡ συνείδησις καθ' αὐτὴν
μετὰ τῶν περιεχομένων της. Τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον γνώ-
ρισμα τῆς φαινομενολογίας. Τὸ δεύτερον ἀποτελεῖ ἡ μέ-
θοδος αὐτῆς, ἡ θεωρία περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν δόποιον
φθάνομεν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς οὐσίας τῶν φαινομένων ἐκεί-
νων. Ἡ μέθοδος αὕτη συνίσταται εἰς τὴν ἐνόρασιν, εἰς
τὴν κατ' ἄμεσον τρόπον θέαν τῆς οὐσίας ταύτης. Τὸ τρί-
ταν γνώρισμα συνίσταται εἰς τὴν ἀναφορικότητα, διὰ τῆς
δποίας προσεγγίζει κατὰ τὸν ἴδιον αὐτῆς τρόπον εἰς τὸν
κόσμον τοῦ ὑπερβατικοῦ, τοῦ πέρα τῶν περιεχομένων τῆς
συνειδήσεως κειμένου. Καὶ αὐτὴ ἀφορμάται ἀπὸ τὰ περιε-
χόμενα ταῦτα, ὡς τόσον συχνὰ ἡ φιλοσοφία ἀπὸ τῶν
χρόνων τοῦ Καρτεσίου. Ἀλλὰ χωρεῖ πέρα αὐτῶν διὰ τῆς
ἀναφορᾶς εἰς ἀντικείμενα. Προϋπόθεσις ὅμως παραμένει
πάντοτε ἡ ἀφαίρεσις τοῦ τυχαίου καὶ ἐπουσιώδους ἀπὸ
τὰ ἐμπειρικῶς δεδομένα φαινόμενα. Οὕτω μόνον ἐπιτυγ-
χάνεται ἡ θέα ἐκείνη τῆς οὐσίας, ἡ δποία δὲν δύναται νὰ
δρισθῇ, ἀλλὰ μόνον νὰ δειχθῇ. Ὁ ἴδιος δὲ Husserl παρέμει-
νει εἰς τὴν Ιδεαλιστικὴν ἔποψιν, τ. ἐ. ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν
φαινομενολογίαν μόνον ὡς λογικὴν καὶ γνωσιολογίαν.
Ἀλλ' οἱ μαθηταὶ του μετήγαγον αὐτὴν εἰς τὰ διάφορα
πεδία τῆς φιλοσοφίας καὶ μετέστησαν ἐν μέρει ἀπὸ τοῦ
Ιδεαλισμοῦ εἰς τὴν πραγματοκρατίαν. Μεταξὺ αὐτῶν προ-
έχει δὲ M. Scheler, δὲ δποῖος ἐφήρμοσε τὴν φαινομενολογί-
κὴν μέθοδον εἰς τὴν ἐρευναν τῆς θρησκείας. Δι' αὐτῆς
προσεπάθησε νὰ καταδείξῃ τὸν προσωπικὸν Θεόν τῆς χρι-

στιανικής πίστεως. Προηγουμένως δμως προσδιορίζει φαινομενολογικώς τὴν ούσιαν τοῦ θρησκευτικοῦ ἐνεργήματος ως ἐνότητα ὑποκειμενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ, ἐμμόνου καὶ ὑπερβατικοῦ. Τὸ ἐνέργημα τοῦτο ἐμφανίζει κατ' αὐτὸν τὰ ἔξις χαρακτηριστικά : 'Η ἀναφορά του κατατείνει πρὸς τὸ ὑπερβατικόν, τ.ε. εἶναι ἔγγενης εἰς αὐτὸν ἡ γνῶσις, διὸ κόσμος καὶ τὰ περιεχόμενά του δὲν ἀνταποκρίνονται εἰς τὴν φύσιν του. Τὴν πλήρωσίν του εύρισκει μόνον διὰ τῆς ἀναφορᾶς εἰς τὸ Θεῖον. Διότι κατὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ εἶναι σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ Θεῖον καὶ διὰ τοῦτο προϋποθέτει πάντοτε καὶ κατ' ἀνάγκην τὴν ἴδεαν τοῦ Θεοῦ. Κατὰ ταῦτα δὲν εἶναι ἀπλῶς ὑποκειμενικὴ κατάστασις, ως λ.χ. θεωρεῖ αὐτὸν δ Simmel, καθαρῶς ὑποκειμενικὴ ἀντίληψις οἷου δῆποτε ἀντικειμένου, τὸ ὅποιον γίνεται οὕτω θεῖον. Τὸ Θεῖον δὲν παράγεται διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ ἐνεργήματος, ἀλλ' ἀντιστρόφως. Τέλος τὸ θρησκευτικὸν ἐνέργημα ἀπαιτεῖ ἀπάντησιν ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς ἀνακοινώσεως, τῆς ἀποκαλύψεως. Κατὰ ταῦτα περὶ θρησκείας εἶναι δυνατὸν νὰ γίνεται λόγος μόνον δπου τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς ἔχει χαρακτῆρα θείας προσωπικότητος καὶ δπου ἡ ἀποκαλύψις τοῦ προσωπικοῦ τούτου Θεοῦ δδηγεῖ εἰς πλήρωσίν τὸ θρησκευτικὸν ἐνέργημα καὶ τὴν ἀναφοράν του. 'Ἐντεῦθεν ἀκολουθεῖ δτι Θεός καὶ θρησκευτικὸν ἐνέργημα ἀποτελοῦν ἐνιαῖον ὅλον, ως ἡ κατ' αἰσθησιν ἀντίληψις καὶ δ ἐκτὸς ἡμῶν κόσμος. Τὸ Θεῖον ἀνήκει κατὰ ταῦτα εἰς τὰ πρωταρχικὰ δεδομένα τῆς συνειδήσεως. 'Αποκαλύπτεται εἰς τὸν ἀνθρώπον διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ ἐνεργήματος, τὸ ὅποιον δὲν ἔχει σχέσιν οὔτε πρὸς τὰ νοητὰ οὔτε πρὸς τὰ βουλητικὰ ἐνεργήματα, καὶ ἐμφανίζει δύο τούλαχιστον ἴδιωματα, τὸ ἀπόλυτον καὶ τὴν ἀγιότητα. Τὸ ἀνώτερον τοῦτο, δηλαδὴ δ Θεός, εἶναι συγχρόνως ἡ ὄψιστη πραγματικότης καὶ τὸ ὄψιστον ἀγαθόν. 'Ἐν αὐτῷ λοιπὸν συμπίπτει τὸ Εἶναι, τὸ ὅποιον ἐρευνᾷ ἡ μεταφυσική, καὶ ἡ ἀξία παντὸς Εἶναι, εἰς τὴν δποίαν ἀναφέρεται ἡ θρησκεία, ἀν καὶ ἔχει διάφορον ἐκατέρα τὴν ἀρχήν. Διότι ἡ μὲν μεταφυσική ἔκζητεῖ τὸν λόγον τοῦ παντός, ἡ δὲ θρησκεία τὸ ὄψιστον ἀγαθόν.

Εἰς φαινομενολογικὴν ἀνάλυσιν ὑποβάλλει τὸ θρη-

σκευτικὸν ἐνέργημα τῆς πίστεως καὶ ὁ Gründler. Τὸ ἐνέργημα τῆς πίστεως εἶναι ἡ μορφὴ, ὑπὸ τὴν δποίαν εἶναι δεδομένη ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ. "Ἡ ἄλλως: τὸ ἐνέργημα τῆς πίστεως εἶναι ἡ σύλληψις, ἡ ἀντίληψις τοῦ ἀπολύτου Εἶναι ως τῆς ψύστης ἀξίας Τὴν αὐτὴν μέθοδον ἀκολουθοῦν καὶ εἰς παραπλήσια καταλήγουν πορίσματα δὲ καθολικὸς φιλόσοφος Steffes καὶ ὁ διαμαρτυρόμενος θεολόγος Koepp. Πρὸς τὴν φαινομενολογικὴν ἀνάλυσιν τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου συνδέουν τὴν ἔρευναν τοῦ προβλήματος τῆς ἀληθείας τῆς θρησκείας, τὴν δποίαν πειρῶνται νὰ καταδεῖσουν καὶ διὰ τῶν μέσων τῆς νεωτέρας μεταφυσικῆς. Ἔνταῦθα θὰ ἥτο δυνατὸν νὰ κατατάξωμεν καὶ τὸν Volkelt, ἃν καὶ δὲ φιλόσοφος οὗτος ποιεῖται μὲν χρῆσιν καὶ τῆς φαινομενολογικῆς ἀναλύσεως, ἀνήκει δὲ εἰς τὴν κριτικὴν πραγματοκρατίαν καὶ στηρίζεται ἐπὶ τῆς κατ' ἐπαγγεγήν μεταφυσικῆς. Εἰς τὴν σύντομον, ἀλλὰ σαφῆ καὶ περιεκτικὴν πραγματείαν του περὶ τῆς θρησκείας ἀφορίζει διὰ λαμπρᾶς φαινομενολογικῆς ἀναλύσεως τὴν θρησκευτικὴν ἀπὸ τῆς θεωρητικῆς, ἡθικῆς καὶ αἰσθητικῆς περιοχῆς. Τὸ ίδιαζον καὶ ίδιότυπον τοῦ θρησκευτικοῦ βίωματος εύρισκει εἰς τὴν δι' ἀμέσου τρόπου, ὅχι λοιπὸν διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῆς νοήσεως, γνῶσιν περιεχομένου, τὸ δποῖον ἀναφέρεται εἰς κάτι τὸ μὴ διὰ τῆς ἐμπειρίας ληπτόν, ύπερεμπειρικόν. Τὸ περιεχόμενον τούτο ἐκδηλοῦται ύπὸ ποικίλας μορφάς, διαθλώμενον τρόπον τινὰ διὰ τῆς συνειδήσεως, ὅπως τὸ φῶς τοῦ ἡλίου διὰ τοῦ πρίσματος. Ἄλλ' δὲ Volkelt δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν φαινομενολογικὴν ἀνάλυσιν τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου καὶ εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν διαφόρων μορφῶν, διὰ τῶν δποίων ἐκδηλοῦται. Ἐπιχειρεῖ νὰ δικαιολογήσῃ καὶ φιλοσοφικῶς τὸ περιεχόμενόν του. Ἡ ἀνάλυσίς του ἔδειξεν ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι βίωμα ἐνώσεως τῆς ψυχῆς μετὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ παντός. Ἄλλα διὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὸ συναίσθημα ἐκεῖνο τῆς ἐνότητος τῆς προσωπικότητος πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ παντός τὴν ἀναγκαίαν βεβαιότητα, πρέπει νὰ βιοῦται ἡ ἀρχὴ αὕτη ως ἀπόλυτον πνεῦμα. Ἡ λογικὴ ἀπόδειξις τοῦ ἀπολύτου τούτου πνεύματος εἶναι ἔργον τῆς ἐπὶ τῆς κριτικῆς πραγματοκρατίας στηριζόμενης μεταφυσικῆς, ἡ δποία

ξπεξεργάζεται καὶ συνενώνει εἰς ἐν δλον τὰ πορίσματα τῶν καθ' ἕκαστον ἐπιστημῶν.

* * *

"Αλλη τις κατηγορία φιλοσόφων τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνος ἔκκινει, ώς εἴδομεν, ἀπὸ τὴν ίδεαν τοῦ ἀπολύτου. Ἐξ αὐτοῦ παράγει καὶ ἔρμηνεύει καὶ τὴν θρησκείαν. Οἱ φιλόσοφοι οὗτοι ἀφορμῶνται πρὸς τὴν θεμελίωσιν τῆς θρησκείας ἀπὸ τὴν βασικὴν ίδεαν, δτὶ ἡ ἐμπειρικὴ πραγματικότης ἀνάγκη νὰ ἔχῃ τὴν ἀρχήν της εἰς ἀπόλυτόν τι ὅν. Ἡ δόδος, τὴν δόποιαν ἀκολουθοῦν, εἶναι διττή. Ἡ ἀποδεικνύουν πρῶτον διὰ τῆς μεταφυσικῆς ζητήσεως τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀπολύτου ὅντος, καταδεικνύουν τὴν ὄντολογικὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὸν ἀνθρωπὸν καὶ ἔπειτα παράγουν ἐντεῦθεν τὴν ἔννοιαν τῆς θρησκείας καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτῆς, ἐρευνῶντες συγχρόνως κατὰ πόσον ἡ θετικὴ θρησκεία ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν δεοντολογικὴν ἐκείνην ἔννοιαν τῆς θρησκείας. Ἡ συνάγουν τὴν ἔννοιαν τῆς θρησκείας ἐκ τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας καὶ κατόπιν καταδεικνύουν διὰ μεταφυσικῶν ἀποδείξεων τὴν ὑπαρξιν Θεοῦ ὑφ' ἥν ἔννοιαν δέχεται αὐτὸν ἡ θρησκεία. Οὕτω ἔξασφαλίζουν τὴν ἀλήθειαν τῆς θρησκείας, καταδεικνύοντες δτὶ τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς κέκτηται ὑπαρξιν ἀνεξάρτητον τῆς ὑποκειμενικῆς συνειδήσεως. "Ολοι ἀνήκουν εἰς τὸν μεταφυσικὸν ἰδεαλισμὸν, δ ὁποῖος ἀνεβίωσεν, ώς εἴδομεν, κατὰ τὸν αἰώνα μας καὶ ὑπὸ τὰς δύο του μορφάς. Ἐκ τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν νέων τούτων ἰδεαλιστῶν θὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα μερικοὺς μόνον, φροντίζοντες, δπως ἐκπροσωποῦνται δσον τὸ δυνατόν περισσότεραι ἀποχρώσεις τῶν μεταφυσικῶν ροπῶν τοῦ αἰώνος μας, ώς ἐμφανίζονται εἰς τὰ περὶ θρησκείας φιλοσοφήματα.

Οὕτω προσφεύγει ὁ Brunsfæd εἰς τὸν "Ἐγγελον διὰ νὰ συγκροτήσῃ μίαν ἰδεαλιστικὴν μεταφυσικὴν τῆς θρησκείας. Ἀπὸ τὴν πεῖραν τῆς συγκρούσεως τῶν ἀξιῶν ἀποκομίζει δ ἀνθρωπος τὸ βίωμα τοῦ ὑπερβατικοῦ, τὸ ὁποῖον μετάγει αὐτὸν πέρα τοῦ πεπερασμένου. Ἀποτέλεσμα τοῦ βιώματος τούτου εἶναι ἡ ἀποδοχὴ ἐνδος ἄλλου, ὑπεργείου κό-

σμου. Ἡ ἀποδοχὴ αὕτη ἀποτελεῖ τὸ βασικὸν γνώρισμα τῆς θρησκείας. Τὸ βίωμα τοῦτο τοῦ κόσμου ἔκείνου, τοῦ Ἐπέκεινα, εἶναι τόσον ἀσφαλὲς ὅσον καὶ τὸ βίωμα τῆς συγκρούσεως τῶν ἀξιῶν, τῆς μηδαμινότητος παντὸς ἐπιγείου καὶ τοῦ ἀπολύτου αἰτήματος τῆς ἀξιολογικῆς προσπαθείας. Ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐγέλου ἐκκινεῖ καὶ ὁ Coellen. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ὅργανον τοῦ Θεοῦ πρὸς πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν τῆς ἱστορίας. Ἐκ τῆς ἴδεας ταύτης δρμῷμενος φθάνει ὁ φιλόσοφος οὗτος εἰς τὴν μεταφυσικήν. Συμφώνως πρὸς αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος εἶναι αὐταποκάλυψις τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀπεράντου ζωῆς τοῦ σύμπαντος. Διότι ὁ Θεός, ὁ ὅποιος ἡλλοτρίωσεν ἐαυτὸν καὶ μετέπεσεν εἰς φύσιν, ἐπιστρέφει ἐξ αὐτῆς εἰς ἐαυτὸν καὶ κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του ταύτην δημιουργεῖ τὸν ἄνθρωπον ὡς ὅργανον τῆς ἐπανόδου του εἰς ἐαυτόν.

Τὸν Fichte καὶ τοὺς μυστικούς τῶν μέσων αἰώνων χρησημοποιεῖ ὡς ἀφετηρίαν ὁ H. Schwarz. Τὴν φιλοσοφίαν του χαρακτηρίζει ὡς φιλοσοφίαν τοῦ «μὴ δεδομένου» κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Rehmke, ὁ δποῖος ἀφορμᾶται ἀπὸ τὸ «δεδομένον». Ἡ φιλοσοφία του αὕτη ἀντλεῖ ἀπὸ τοὺς Γερμανούς μυστικούς καὶ ἀπὸ τὸν γερμανικὸν ἰδεαλισμόν. "Οχι ὅμως καὶ ἀπὸ τὸν γνωσιολογικὸν ἰδεαλισμόν. Διότι ὁ Schwarz εἶναι ὀπαδὸς τῆς κριτικῆς πραγματοκρατίας. Ἀπορρίπτει λοιπὸν τὴν θεωρίαν περὶ τῶν ἀντικειμένων ὡς περιεχομένων τῆς συνειδήσεως. Ἄλλος ἡ γνωσιολογία του χρησιμεύει εἰς αὐτὸν ὡς προπαρασκευὴ εἰς τὴν μεταφυσικήν του, ἡ δποία εἶναι κατ' οὐσίαν φιλοσοφία τῆς θρησκείας. "Οπως ὁ Eckhart καὶ ὁ Böhme διακρίνει καὶ ὁ Schwarz μεταξὺ Θεοῦ καὶ θεότητος. Ἡ θεότης εἶναι κάτι τὸ δυνάμει, ἡ τὰ πάντα περιέχουσα δυνατότης. Δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ γίνεται. Ἐξελίσσεται πρὸς τὸν Θεόν, συγχρόνως ὅμως γίνεται καὶ ἀρχὴ τοῦ σύμπαντος. Δὲν μορφούται διὰ μιᾶς εἰς Θεόν, ὅπως πιστεύει ὁ θεϊσμὸς Νικολάου τοῦ Κουζανοῦ, οὕτε εἰς κόσμον, ὅπως θέλει ὁ Ἰορδάνης Βρούνος. Οὕτω συνδέει ὁ Schwarz τὴν ἴδεαν τοῦ Eckhart περὶ Θεοῦ, ὁ δποῖος δὲν εἶναι, ἀλλὰ δημιουργεῖ ἐαυτὸν ἐκ τῆς θεϊκῆς ἐκείνης δυνατότητος, πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ Böhme, συμφώνως πρὸς τὴν δποίαν ἐντὸς τῆς θεότη-

τος ἐνυπάρχει ἀντίστασις, ή ὅποια δέον νὰ ὑπερνικηθῇ διὰ νὰ ἀναπτυχθῇ τὸ θεῖον. Ὁ τόπος, δπου ἀναπτύσσεται ἡ θεότης ως δυνατότης εἰς ἐνεργείᾳ θείαν πράγματικότητα, εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχή. Ἐντὸς αὐτῆς γεννᾶται ὁ Θεός. Διὰ τῆς ἐλεύθερίας τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως διευκολύνεται ἡ ἐλεύθερα ἔξελιξις τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεός λοιπὸν καὶ μετ' αὐτοῦ πνευματικὸς βίος δὲν εἶναι τι δεδομένον καὶ ἀπηρτισμένον, ἀλλὰ κάτι, τὸ δποῖον γίνεται, ἀνελίσσεται, συντελεῖται βαθμηδὸν ἐντὸς ἡμῶν τῶν ἴδιων. Διότι δὲ οὗτος εἶναι δὲ ἀξιολογικὸς βίος, δὲ ὅποιος γεννᾶται καὶ ἀναπτύσσεται μέσα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχήν. Ἡ ἐν ἡμῖν θεία ζωὴ εἶναι δὲ δημιουργὸς τῶν ἀξιῶν, αἱ ὅποιαι δὲν εἶναι διὰ τοῦτο ὑποκειμενικὰ προϊόντα τῆς ψυχῆς. Ἀποκαλύπτεται δὲ ἡ θεία αὕτη ζωὴ πρὸ πάντων δπου δψώνεται δὲ ἀνθρωπὸς εἰς πνευματικὸν ὄν, εἰς ἐνιαίαν καὶ δλοκληρωμένην προσωπικότητα καὶ παύει οὕτω νὰ εἶναι ἐκ τῆς φύσεως ἔξαρτώμενον ἄτομον. Ὁ Θεός κατὰ ταῦτα οὔτε ὑπερβατικὸς εἶναι, ἀλλ' οὔτε ταυτίζεται πρὸς τὸν κόσμον. Ἐντεῦθεν ἔπειται δτὶ ἡ θρησκεία, δπως ἐκδέχεται αὕτην ὁ Schwarz, οὔτε θεῖσμὸς εἶναι οὔτε πανθεῖσμὸς. Κεῖται πέρα καὶ ὑπεράνω ἀμφοτέρων τούτων. Ἡ φύσις της συνίσταται εἰς τὴν οὐσιώδη ζωήν, διότι μόνον αὕτη ἔχει ἀξιῶν καὶ συντελεῖ εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ ἀξιολογικοῦ βίου, τ.ἔ. τοῦ Θεοῦ.

Ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Schelling ἀντλεῖ τὰς κεντρικάς του ἰδέας ὁ P. Tillich πρὸς συγκρότησιν μιᾶς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας τοῦ πολιτισμοῦ. Συγκροτεῖ λοιπὸν μεταφυσικὴν τοῦ ἀπολύτου, τὸ δποῖον ἐμφανίζει πέρα καὶ ὑπεράνω παντὸς τοῦ Εἶναι ως τὸ Μή δεδομένον, τὸ αἰώνιον καὶ παντοδύναμον. Τὸ ἀπόλυτον τοῦτο δὲν εἶναι προσιτὸν εἰς τὴν νόησιν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν μυστικὴν θέαν. Διὰ τοῦτο εἶναι καὶ ἀνέκφραστον. Διότι πᾶν περὶ αὐτοῦ κατηγόρημα περιέχει ἀντίφασιν ἢ εἶναι παραδοξολόγημα. Διό πᾶν δτὶ λέγομεν περὶ αὐτοῦ φέρει κατ' ἀνάγκην συμβολικὸν ἀπλῶς χαρακτῆρα.

Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Fichte τελεῖ καὶ δ Eucken. "Οπως ἐκεῖνος, οὕτω ἐρμηνεύει καὶ οὗτος μεταφυσικῶς τὴν μεταξὺ φύσεως καὶ πνεύματος ὑφισταμένην

διαρχίαν, τὴν δποίαν ἔδιδαξεν δ Κάντιος. Ἡ φύσις, ἡ δποία τελεῖ ύπο τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος, δὲν εἶναι ἡ μόνη πραγματικότης. Διότι εἰς αὐτὴν εἰσορμᾷ τὸ πνεῦμα, τὸ δποίον τείνει νὰ ύπερνικήσῃ τὴν φύσιν καὶ τὸ δποίον ἀποκαλύπτει ἐαυτὸ διὰ τῶν δημιουργημάτων τοῦ πνευματικοῦ βίου. Ἀλλ’ ὅμως ἡ κατὰ φύσιν ζωὴ ἀντιστρατεύεται εἰς τὸ πνεῦμα καὶ ἐπιδιώκει νὰ ύποδουλώσῃ αὐτὸ καὶ νὰ καταπνίξῃ. Κατὰ τὸν κρίσιμον αὐτὸν ἀγῶνα, κατὰ τὸν δποίον διακυβεύεται ἡ πνευματική μας ύπόστασις, στρέφεται δ ἄνθρωπος πρὸς τὸ πνεῦμα, παρὰ τοῦ δποίου ἐλπίζει τὴν σωτηρίαν. Ἡ στροφὴ αὕτη, ἡ ἐλπὶς καὶ ἡ πίστις αὕτη, ὁ πόθος αὐτὸς πρὸς βοήθειαν εἶναι ἡ θρησκεία. Ἡ ἀλήθειά τῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς πληρώσεως τοῦ πόθου ἐκείνου. Διότι ἡ πλήρωσις σημαίνει ὅχι μόνον δτι τὸ πνεῦμα ύπάρχει, ἀλλὰ καὶ δτι εἰς αὐτὸ ἀνήκει ἡ τελειωτικὴ νίκη. Ἡ ιστορία τοῦ ἀγῶνος μεταξὺ φύσεως καὶ πνεύματος διὰ τῶν αἰώνων μαρτυρεῖ δτι τὸ πνεῦμα κατάγει τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην νίκην κατὰ τῆς φύσεως. Ὁ δημιουργικὸς καὶ μαχητικὸς χαρακτὴρ τοῦ πνεύματος ἀποκαλύπτεται πρὸ πάντων διὰ τῆς θρησκείας. Αὕτη καταδεικνύει εἰς ἡμᾶς τὰς ἀντινομίας καὶ τὰ ἀνερμήνευτα βάθη τῆς ζωῆς καὶ ἀπαλλάσσουσα ἀπὸ τὴν φυσιολατρικὴν δουλείαν ὁδηγεῖ εἰς ἀναγνώρισιν μεταφυσικῆς ἀρχῆς τοῦ παντός, πρὸς τὴν δποίαν συναισθανόμεθα τὸν ἐαυτόν μας συνδεδεμένον. Ἡ θρησκεία δεικνύει εἰς τὸν ἄνθρωπον μετὰ πλήρους δυνάμεως καὶ σαφηνείας τὰς ἀντιθέσεις τῆς ζωῆς καὶ προτρέπει τὸ πνεῦμα πρὸς δλονὲν σταθερωτέραν οἰκοδομίαν τοῦ αὐθυποστάτου πνευματικοῦ βίου. Διὰ τοῦτο δλόκληρος δ ἄνθρωπινος πολιτισμὸς ἔχει ἀνάγκην τῆς θρησκείας.

* * *

“Ολοι σχεδὸν οἱ ἀνωτέρω ἔκκινοι ἀπὸ τὴν διάκρισιν τῆς πραγματικότητος εἰς φύσιν καὶ πνεῦμα καὶ ἀπὸ τὴν ἀμοιβαίαν τῶν σύγκρουσιν. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλοι, οἱ δποίοι ἐπιδιώκουν τὴν προσέγγισίν τῶν πρὸς ἄλληλα, ὅπως λ.χ. δ Wobbermin καὶ δ Wundt. Καὶ αἱ δύο αὗται κατευθύνσεις εἶναι ἀπόρροια ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καν-

τίου. 'Ο μεγάλος φιλόσοφος διέκρινεν αὐστηρῶς μεταξὺ καθαροῦ λόγου, διὰ τοῦ ὅποιου μόνον εἶναι δυνατή ἡ γνῶσις, καὶ πρακτικοῦ λόγου, βουλήσεως, ψυχῆς, καρδίας, ἐκ τῆς ὁποίας τὰ αἰτήματα καὶ ἡ νοσταλγία. 'Η μετ' αὐτὸν φιλόσοφία ἡ προσπαθεῖ νὰ συμβιβάσῃ πίστιν καὶ γνῶσιν ἡ διακρίνει αὐτὰς αὐστηρῶς ἀπ' ἄλληλων καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ στηρίξῃ τὴν πίστιν. ἐπὶ τῶν ἀξιῶν. Διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ ἔξ οὐκειμένου ἔξησφαλίσθη, ως φρονεῖ ὁ Wobbermin, ἡ αὐτονομία καὶ τὸ ἴδιότυπον τῆς θρησκείας καὶ συγχρόνως ἐνετάγη αὕτη εἰς τὴν ὅλην συνάρτησιν τοῦ πνευματικοῦ θίου. Παραμένει δμῶς ἀναπάντητον τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ πνεύματος καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ τῆς θρησκείας πρὸς τὴν φύσιν. 'Αλλ' ἡ ἴδεα ὅτι μεταξὺ φυσικοῦ καὶ ιστορικοῦ κόσμου ὑφίσταται ἀγεφύρωτον χάσμα εἶναι ἴδεα ἀνυπόφορος εἰς τὸν ἀνθρωπὸν. Θὰ παραμένῃ διαρκῶς καὶ κατ' ἀνάγκην διάσπασις μεταξὺ φύσεως καὶ πνεύματος, μεταξὺ φυσικοῦ κόσμου καὶ πνευματικοῦ θίου; 'Ο Wobbermin ἀπαντᾷ ἀρνητικῶς. Διότι ἡ τὸν κόσμον διέπουσα ἀντικειμενική, μαθηματική·λογική ἀναγκάζει τὴν φιλοσοφικὴν θεώρησιν εἰς τὴν ἀποδοχὴν ἐνταίας Ἑλλάγου ἀρχῆς τοῦ παντός. 'Η λογικὴ αὕτη ιαθιστᾷ πιθανὸν ὅτι δλόγος οὗτος τοῦ παντός δέον νὰ ἐρμήνεύεται ως μαθηματικῶς λογιζόμενη νόησις. 'Εξ ἄλλου καὶ ἡ ἴδεα τῆς ἔξελιξεως ἐπιβάλλει τὴν ἀναγνώρισιν ἀρχῆς ἐκ τῶν ἔνδον δράσης καὶ κατὰ σκοπούς ἐνεργούσης, ἅρα ἀνεξαρτήτου ἀπὸ ἔξωτερικούς, τυχαίους ὅρους. 'Η ἀρχὴ αὕτη συμβιβάζεται πλήρως πρὸς τὴν πίστιν εἰς Θεόν καὶ καθόλου πρὸς τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν.

Τὸ αὐτὸν πρόβλημα ἀπησχόλησε καὶ τὸν Wundt. Αἱ εἰς αὐτὸν δμῶς ἀναφερόμεναι ἴδεαι τοῦ φιλόσοφου τούτου χωροῦν πολὺ πέρα τῶν ἴδεῶν τοῦ Wobbermin. Διότι ἐπεκτείνει αὐτάς, ως καὶ ἄλλαχοῦ εἴπομεν, εἰς παμψυχιστικὴν κοσμοθεωρίαν. Τὴν φύσιν δηλαδὴ τῶν ὄντων ἐρμηνεύει, ως εἴδομεν ἄλλαχοῦ, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸν ἴδιον ἡμῶν ψυχικὸν θίον. Οὕτω ἐκδέχεται τὸν κόσμον ως σύνολον βουλήσεων, τὰ πάντα εἶναι κατ' αὐτὸν ἐμψυχωμένα. «'Η δρᾶσις κυριαρχεῖ τοῦ κόσμου ἐκτὸς ἡμῶν καὶ τοῦ πνευματικοῦ θίου ἐντὸς ἡμῶν καὶ περὶ ἡμᾶς». Τὰ καθ' ἔκαστον

ἐγώ συνενοῦνται εἰς βουλητικάς ἐνότητας, εἰς τὰς ὅποιας
ὑποτάσσονται αἱ ἐπὶ μέρους βουλήσεις. Κατὰ τὸν τρόπον
τοῦτον συναρμολογεῖται ἡ δομὴ ἐνδεκάτη κόσμου.
Ἄλλα διὰ νὰ μὴ διακινδυνεύσῃ ἡ ὑπόστασις αὐτοῦ, δέον
ὅπως τὰ ἐπὶ μέρους ἡθικὰ ἴδεωδη ἔρμηνεύωνται ως μέρη
μιᾶς ἀπεράντου ἡθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου. 'Ο σκοπὸς
τοῦ κόσμου ἀπαιτεῖ ως ἐγγύησιν τῆς πραγματικότητος
του καὶ τῆς πληρώσεως του τὴν ἀπόλυτον πνευματικὴν
ἀρχὴν τῷ πάντοιο.

* * *

•Ο. A. Drews συνεχίζει τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ed. von Hartmann καὶ ως πρὸς τὴν θρησκείαν. Διὰ τῆς φιλοσοφίας
τῆς φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος ἀνάγεται εἰς τὴν ἀποδο-
χὴν τοῦ ἀπολύτου ὅπισθεν καὶ ὑπεράνω αὐτῶν. 'Αλλ'
ἐπειδὴ ὁ κόσμος εἶναι πλήρης ἀντιφάσεων, συγκρούσεων
καὶ θλίψεων, συνάγει ἐντεῦθεν ὅτι πάσχει καὶ τὸ ἀπόλυτον
τοῦτο, ὁ Θεός. Διὰ τοῦτο παράγει δλονὲν νέας μορφᾶς,
ποθῶν τὴν λύτρωσιν δι' αὐτῶν. Μετ' αὐτοῦ ἀγωνίζεται
πρὸς λύτρωσιν καὶ ὁ ἄνθρωπος. Ἐπιτυγχάνει δὲ αὐτὴν
κατὰ διττὸν τρόπον. Πρῶτον ἐφ' ὅσον ἀναγνωρίζει ὅτι τὸ
ἀληθινόν του ἐγώ, τὸ ὅποιον ὑπάρχει ὅπισθεν τοῦ συνει-
δητοῦ, εἶναι μόριον τοῦ Θεοῦ ἐντὸς αὐτοῦ. Οὕτω ἀπαλ-
λάσσεται ἀπὸ τὴν βούλησιν πρὸς τὴν ζωὴν, ἀπὸ τὴν φιλαυ-
τίαν καὶ τὰς αἰσθήσεις του. Καὶ δεύτερον διὰ τοῦ θανά-
του, ὁ ὅποιος εἶναι ἡ πραγματική, ἡ τελειωτικὴ λύτρωσις.
Ἡ ἄρνησις λοιπὸν τῆς βούλησεως πρὸς τὴν ζωὴν καὶ ὁ
βαθμιαῖος θάνατος τοῦ κόσμου εἶναι ἡ μεγάλη κοσμικὴ
λειτουργία, τὸ μεγαλοπρεπὲς κοσμικὸν φαινόμενον, τὸ
ὅποιον κατατείνει εἰς τὴν νίκην τοῦ λογικοῦ στοιχείου τῆς
θεότητος ἐναντίον τῆς ἀλόγου βούλησεως, διὰ νὰ ἐπιφέρῃ
τέλος τὴν ἀρμονίαν μεταξὺ βούλησεως καὶ λόγου ἐν αὐτῷ
τούτῳ τῷ ἀπολύτῳ. Τὸ ἔργον καθόλου τοῦ Drews διαπνέει
βαθεῖα θρησκευτικότης. 'Αλλ' ἡ μεταφυσική, ἀπὸ τῆς
ὅποιας πειράται νὰ ἔρμηνεύσῃ τὴν θρησκείαν, ἔχει πολὺ^{ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΙΣΥΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΣΟΡΙΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΕΤΡΟΥ}
τὸ φανταστικὸν καὶ ὑποβιβάζει ἐκτὸς τούτου τὸν Θεόν εἰς
ἀπρόσωπον ὃν. 'Ἡ φιλοσοφία του μαρτυρεῖ τὴν καὶ κατὰ

τὸν είκοστὸν αἰῶνα συνέχισιν τοῦ ἀπαισιοδόξου πνεύματος, τοῦ ὁποίου κήρυκες κατὰ τὸν προηγούμενον ἔχρημάτισαν ὁ Schopenhauer καὶ ὁ Ed. von Hartmann. Ἡ ἀντίθεσις ἔπειτα αὐτῷ πρὸς τὸ σημιτικὸν πνεῦμα παρασύρει αὐτὸν εἰς μυστικισμόν, ὁ ὁποῖος ταυτίζει Θεὸν καὶ ἄνθρωπον καὶ θεωρεῖ τὸ ἀνθρώπινον ἐγὼ ως ἅμεσον μορφὴν ἐμφανίσεως τῆς θεότητος. Τέλος ἐκμηδενίζει ὁ Drews τὸν ἀνθρώπινον βίον, ἀντὶ νὰ κατευθύνῃ αὐτὸν πρὸς τὸν θετικὸν σκοπὸν τῆς συγκροτήσεως καὶ τῆς τελειώσεως τῆς προσωπικότητος.

* * *

Τέλος ἄλλη τις δύμας ἐρευνητῶν ἀκολουθεῖ τὴν καθαρῶς ἐμπειρικὴν ὁδὸν πρὸς καθορισμὸν τῆς οὐσίας τῆς θρησκείας. Οἱ ἐρευνηταὶ οὗτοι ἀπόφεύγουν καὶ τὴν εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν περιεχομένων τῆς συνειδήσεως περιοριζόμενην μέθοδον καὶ τὴν ἐκ τῆς μεταφυσικῆς κοσμοθεωρίας παραγωγὴν καὶ δικαίωσιν τῆς θρησκείας. Στηρίζονται ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας, τὴν δποίαν παρέχει ἡ Ιστορία, ἡ ψυχολογία, ὁ ἀξιολογικὸς κόσμος καὶ πειρῶνται ἐντεῦθεν νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν θρησκείαν. Ἐπὶ τοιούτων ἐμπειρικῶν βάσεων στηρίζεται ἡ μεγάλη συλλογὴ θρησκευτικῶν αὐτομαρτυριῶν, τὴν δποίαν συνεκρότησεν καὶ διεσαφήνισεν ὁ James. Ἄλλα χωρῶν πέρα τῶν ψυχολογικῶν δεδομένων, ὅπως βραδύτερον καὶ ὁ Jaspers, ἐπιχειρεῖ ὅχι μόνον προσδιορισμὸν τῆς οὐσίας τῆς θρησκείας, ἀλλὰ καὶ καθορισμὸν τῶν κριτηρίων τῆς ἀληθείας της, τῆς δποίας δύμως τὴν ἐννοιαν μεταποιεῖ διὰ τοῦ πραγματισμοῦ. Δέχεται δύμως ως κοινὴν εἰς πάσας τὰς θρησκείας τὴν πίστιν εἰς ἀνωτέραν πραγματικότητα. Πρὸς ταύτην δύναται νὰ ἔλθῃ εἰς σχέσιν ὁ ἄνθρωπος καὶ νὰ δέχεται ἐπιδράσεις ἐξ αὐτῆς. Τοῦτο καθίσταται δυνατὸν διὰ τοῦ ὑποσυνειδήτου, τὸ δποίον θεωρεῖ ὁ ἀμερικανὸς ψυχολόγος καὶ φιλόσοφος ως μέρος τῆς ἀνωτέρας ἐκείνης πραγματικότητος. Κατὰ ταῦτα ἡ πίστις εἰς τὸν Θεόν δὲν εἶναι ψευδαίσθησις. Τὴν μέθοδον τοῦ James κατέστησεν γνωστὴν εἰς τὴν Εὐρώπην ὁ Wobbeim. Ἄλλα καὶ ὁ ἴδιος κατέβαλε τὰς βάσεις φιλοσοφίας τῆς θρησκείας θεμελιωμένης ἐπὶ τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων